

DOI Number: 10.30520/tjsosci.613052

TANZIMATTAN CUMHURİYETE MODERN DEVLETE DAİR BİR TARTIŞMA¹

A DISCUSSION ON MODERN STATE FROM TANZIMAT TO REPUBLIC

Barış KANDEĞER²

ÖZET

Osmanlı'da modern devleti inşa etme düşüncesi Tanzimat ile kapsamlı bir içerik taşır. Tanzimat ile birlikte, siyasal, yönetsel, hukuksal, ekonomik ve sosyo-kültürel yapıların, modern devlet paradigması içerisinde, bir değişimi öngörülmüştür. Bu dönemde güçlü merkezi bir devlet kurmak, bu eksenle birçok farklı unsuru bütünleştirmek ve yurttaşlık kimliği oluşturmak amacıyla düzenlemeler yapılmış, taşıyıcı merkeze bağlayıcı yönetsel ve hukuksal araçlar inşa edilmiştir. Meşrutiyet dönemi İttihatçı aktörler bu düşüncüyü etkili bir biçimde devam ettirmiş, milli kimliği yaratıcı politikalar ve araçlar etkili bir biçimde kullanılmaya çalışılmıştır. Erken Cumhuriyet dönemi kurucu aktörleri ise modern devlet bağlamında kapsamlı reformlar yapmış, modern ulus devleti kurucu araçları radikal bir biçimde inşa etmiştir. Bu dönemde güçlü bir modern devlet için merkezîyetçilik, laiklik, halkçılık, milli kimlik önemli görülen dinamikler olmuştur. Bu çalışma, Tanzimattan Erken Cumhuriyete modern devletin inşa sürecini siyasal, kurumsal, hukuksal ve toplumsal bir perspektif ile süreklilik ve kopuş noktaları üzerinden tartışmayı denemektedir. Dönemsel olarak, modern devlet felsefesini/paradigmasını biçimlendiren reformlar farklı dinamikler üzerinden tartışılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Modern Devlet, Osmanlı Devleti, Tanzimat, Meşrutiyet, Erken Cumhuriyet

ABSTRACT

The idea of building a modern state in the Ottoman Empire has a comprehensive content with the Tanzimat. Together with the Tanzimat, a change of political, administrative, legal, economic and socio-cultural structures within the modern state paradigm was envisaged. In this period, arrangements were made in order to establish a strong central state, to integrate many different elements in this axis and to establish a citizenship identity, and administrative and legal instruments binding the provincial center were built. The Unionist actors in the Constitutional Monarchy period continued this idea effectively and tried to use the policies and tools that create national identity effectively. The founding actors of the early Republican period have made extensive reforms in the context of the modern state, and the modern nation state has radically built the founding instruments. In this period, centralism, secularism, populism and national identity were important dynamics for a strong modern state. This paper tries to discuss the construction process of modern state from Tanzimat to Early Republic through a political, institutional, legal and social perspective and points of continuity and rupture. Periodically, the reforms that shape the modern state philosophy / paradigm have been tried to be discussed through different dynamics.

Keywords: Modern State, Ottoman Empire, Tanzimat, Constitutional Monarchy, Early Republic

¹ Bu makale, 2016 yılında bitirmiş olduğum Reform Söylemleri Üzerinden Devleti Okumak "İkinci Meşrutiyetten Günümüze" isimli doktora tezimin bir kısmından üretilmiştir.

² Dr. Öğretim Üyesi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, baris_kandeger@hotmail.com

GİRİŞ

Avrupa’da yaşanan aydınlanma, bilim devrimi, sanayi devrimi ve teknolojik gelişmeler modern zamanları yaratan önemli dinamikler olmuştur. Bu dinamikler ekseninde siyasetten ekonomiye, kurumsal kimlikten sosyo-kültürel alana kadar birçok yapı değişimi modernize hale gelmiştir. Bu modernizasyon sürecinde hem değişimi bütüncül bir biçimde programlayan yeni bir devlet paradigması ortaya çıkmış hem de kapitalist içerikli güçlü toplumsal aktörler yeni devletle uyumlu bir biçimde hızlı bir değişimin önemli gücü haline gelmiştir. Bu yeni paradigma modern devlet olarak kendisini gösterirken birçok alanı düzenleyen bir devlet olarak kendisini güçlü bir biçimde ortaya koymaktadır. Osmanlı’da ortaya çıkan çeşitli ihtiyaçların zorlayıcı gücü dolayısıyla böyle bir devletin inşa süreci Tanzimatla başlamıştır. Modern devleti inşa etmek adına güçlü bir merkezi yönetim çerçevesinde ülkenin her coğrafyasında egemenliği ve otoriteyi kurucu araçlar kurulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla bir taraftan devlet yeniden yapılandırılırken diğer taraftan halk yeniden tanımlanarak yurttaşlık kimliği üzerinden devlete bağlanmak istenir. Çünkü bu yeniden tanımlanma modern devletin gereksinimlerinden biri olarak meşru, hukuki ve rasyonel bir zemin üzerinden vatandaş devletle karşı sorumlu ve yetkili kılmaktadır. Bu minvalde modern devletlerde olduğu gibi Osmanlı devleti Tanzimat döneminde ciddi bir modernleşme süreci yaşamıştır.

Modern devleti inşa edici en önemli araçlar olarak egemenlik ve otoriteyi sağlamak adına ayanlarla yapılan sözleşme, meclisler aracılığıyla taşranın/çevrenin merkeze bağlanması ve yakın bir ilişki kurulması kurumsal kimliğin oluşturulması ve güçlü merkezîyetçi yapının kurulması kadar siyasal sistem değişikliğine gidilerek modern sayılabilecek bir anayasanın varlığı, anayasal monarşiye geçilmesi, parlamentonun açılması, yurttaşlık kimliği çerçevesinde temel hak ve özgürlüklerin kabul edilmesi gibi birçok modernite içerisinde var olan yapı, kurum, değer ve ilişki biçimi modern Osmanlı kimliğinin birer parçası olmaya başlamıştır. Tanzimatla başlayan bu süreç Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet dönemlerinde devam etmiştir. Bu çalışma Geç Osmanlıdan Erken Cumhuriyete modern devletin inşa sürecini farklı dinamikler üzerinden açıklamayı denemektedir. Tanzimat, Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet dönemleri modern devlet temelinde irdelenirken, konunun çerçevesinde, süreklilik ve kırılmaları ya da kopuşları ortaya koymak gibi bir düşüncede söz konusudur. Bu çalışmada bir anlamda modern devlet inşa edilirken yapılan reformları süreklilik ve kırılmalar/kopuşlar ekseninde değerlendirmek konuyu daha anlaşılır kılmaya adına anlamlı olabilecektir. Özellikle merkez-yerel ilişkilerini değişen devlet felsefesi/yapısı bağlamında ve dönemin dinamikleriyle birlikte analize çalışmak, devlet ve yönetim yaklaşımı/anlayışı adına dikkate değer olacaktır.

Modern devlet paradigmasına uygun bir reform sürecinin inşasına giden yolda ondokuzuncu ve yirminci yüzyıl Osmanlı siyasal aktörleri birçok alanda reform çalışmalarına başlamış, iç ve dış dinamiklerin de etkisiyle önemli sayılabilecek düzenlemeler yapmıştır. Modern devletin kuruluşunu sağlayan ilk reformlar askeri yenilgiler sonrasında ordunun iyileştirilmesi ve modernize edilmesi ihtiyacıyla ortaya çıkarken, zamanla siyasal/toplumsal alanlarda ihtiyaçları karşılayabilecek geniş bir reform süreci ile modern devlet ve toplum kimliğine uygun reformlar yapılmaya başlanır. Kısmen Selim III ve özellikle Mahmud II dönemleriyle başlayan bu süreç kapsamlı olarak Tanzimat döneminde kendisini daha yoğun olarak gösterir. Tanzimat dönemi modern devlete giden süreçte önemli bir zaman dilimi olarak siyasal/toplumsal düzeni yeniden biçimlendiren ve bir bütünlük sunan bir dönem olması bakımından önemlidir. Bu dönem siyasal, yönetsel, hukuki ve sosyo-ekonomik alanları modern devlet paradigmasına göre yeniden üreten bir içeriğe sahiptir. Devlet-yurttaş ilişkilerinin geleneksel-modern hukuk ikiliği üzerinde kurulmaya çalışılan bu dönem, Osmanlı’nın farklı unsurlarını güçlü merkezi bir yönetim temelinde bütünleştirmeyi

öngörmekte, çevreyi merkeze bağlayan ve yakın bir bağ kuran bir devlet felsefesini amaçlayan bir bakış sunmaktadır. Özellikle devlet kapasitesini genişletici siyasal, yönetsel, hukuksal ve eğitimsel reformların Tanzimat sonrasında yoğunluklu olarak yaşama geçirilmesi ve uygulama alanına sahip olmasıyla, merkezîyetçi bir yönetim yapısı daha mümkün hale gelmektedir.

Meşrutiyet döneminde modern devletin temellerini sağlamlaştırmak ve devlet kapasitesini genişletmek amacıyla siyasal aktörler, ittihatçılar ve aydınlar, merkezî yönetimi güçlü kılabilecek araçları daha etkin kullanmayı düşünürler. Bu düşünceyle devlet aktörleri yerel merkeze bağlayan yapıları/meclislere işlevsellik kazandırmayı, mülki amirleri güçlü kılmayı sağlayacak düzenlemeleri yapar. Erken Cumhuriyet dönemi kurtarılan devletin modernlik alanını ve kalkınma zeminini genişletecek yönetim anlayışının ne olacağına dair tartışmaları yaparken, rejimin adının konulmasıyla birlikte yönetim anlayışını da merkezîyetçilik olarak benimsemektedir. Merkezîyetçilik, bir yandan devleti güçlü kılmamanın bir aracı haline getirilirken, öte yandan modernleşme, bütünleşme ve kalkınmanın eylemsel alanını ve merkez-yerel ilişkisini bu anlayış üzerine temellendirmektedir.

Modern Devletin İnşası “Tanzimat”

Modern devlet genel hatlarıyla, çok merkezli güçlerin ve parçalanmış siyasal iktidarın hüküm sürdüğü feodal bir yapının çözülmesiyle birlikte ortaya çıkan bir gerçekliktir. Egemenlik ve otoritenin merkezîleşmesi ve siyasal iktidarın tekliği modern devletin gelişimini sağlayan unsurlardır. Modern devlet siyasetin, hukukun, toplumun ve ekonominin farklılaştığı, kişisel olmayan siyasal iktidarın ve rasyonel-ussal bürokratik bir örgütlenme modelinin ortaya çıktığı devlet biçimidir. Tebaadan yurttaşına doğru bir değişim ve dönüşümü sosyo-ekonomik ve siyasal olarak gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda Weber modern devleti “sınırlarla belirlenmiş bir toprak parçası üzerinde şiddet kullanma tekeline sahip” siyasal bir örgütlenme olarak tanımlar (Weber, 1995, s. 93-94). Kurumsal bütünlük ve merkezî örgütlenme biçimi, uzmanlaşmış ve rasyonel hale gelmiş bürokratik yapı, sınırları belli bir toprak parçası, bu toprak parçası üzerinde anayasal sınırlarla çizilmiş yurttaşlık kimliği ve devletin egemenlik gücü modern devletin kodlarını oluşturmaktadır (Kandeger, 2016, s. 19-20). Belirtmek gerekir ki modern devlet değişen sosyo-ekonomik yapı ve toplumsal ilişkiler ile paralel bir gelişim göstermektedir. Dolayısıyla üretim ilişkilerinde meydana gelen değişim ile birlikte devlet bu değişime göre yeniden kendini üretir. Üretim yapısının farklılaşmasıyla birlikte ortaya çıkan kapitalist toplumsal ilişkiler modern devletin hem varlık nedeni hem de bir sonucudur. Modern devlet bu formlarıyla artık topluma daha fazla nüfuz edebilmektedir.

Modern devletin inşa aşamalarının en radikal ve kapsamlı dönemi Erken Cumhuriyet dönemi (1920-1930) olarak değerlendirilmesine karşın, Geç Osmanlı dönemi ile birlikte modern devletin kuruluş felsefesi, tartışmaları ve yenilikçi reformların ete kemiğe bürünmüş halini Tanzimat reformlarında görmek mümkündür. Tanzimat ile başlayan ve Meşrutiyetle devam eden modern devleti kurma süreci hem siyasal ve kurumsal hem de hukuksal, ekonomik ve sosyo-kültürel yapı değişimi olarak yeni devlet paradigmasına uygun bir içerik göstererek kendisini Erken Cumhuriyet dönemine taşır.

Osmanlı’da modern devleti inşa etmenin ilk adımı askeri yenilgiler sonrasında -Avrupa Modern devletlerinde olduğu üzere- orduda gerçekleştirilir. Sonrasında ise siyasal/toplumsal ihtiyaçları karşılayabilecek geniş bir reform süreci başlar. Özellikle Selim III ve Mahmud II dönemleri ile başlayan reform süreci kapsamlı olarak Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri ile yoğunluk kazanır. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri siyasal, kurumsal/yönetsel, hukuki ve sosyo-ekonomik ve kültürel yapı değişiklikleri öngörmesi açısından modern devlet

paradigmasına uygun olarak biçimlendirilmeye çalışılır. Devlet-yurttaş ilişkilerini yeniden tanımlayarak yeni bir düzenin inşası bu ilişki biçimiyle kurulmak istenir. Bu dönemin yönetim anlayışı modern devletin bir özelliği olarak merkeziyetçiliktir. Merkeziyetçilik, modern devletler için siyasal ve ekonomik egemenlik, hukuki ve mali standartlaşma gibi önemli reformları gerçekleştirici ve toplumsal alanı homojenize edici bir işlevselliğe ve etkinliğe imkân vermektedir. Merkeziyetçi modern devlet bahsedilen bu yapılar üzerinde tam bir kontrol edici ve denetleyici bir güç olarak yetkin bir devlet haline gelir. Bununla birlikte merkeziyetçi modern devlet uzmanlaşan ve kalabalıklaşan bir bürokrasiye, toplum üzerindeki güçlü kontrol nedeniyle mükemmelleşen bir bürokratik kayıt sistemine sahip bir devlet olarak egemenlik ve otorite kurucu bir güç haline gelir (Ortaylı, 2004, s. 123). Dolayısıyla reformlar, Osmanlı devleti içindeki farklı unsurları güçlü merkezi yönetim yapısı içerisinde bütünleştirmeyi, homojenize etmeği ve sistem içinde hareket etmeği öngörür, çevreyi/periferiyi merkezi yönetime bağlamayı amaçlar. Meşrutiyet döneminde bu anlayış devam ettirilerek güçlü ve yetkin bir devlet ve yönetim anlayışıyla örtüşecek güçlü bir ekonomik ve toplumsal yapı reformlarının hareket noktasını oluşturur.

Merkezin güçlendirilmesinin ilk adımı Mahmud II döneminde gerçekleştirilen Sened-i İttifak'tır. Osmanlının geleneksel yönetim ve toplum yapısının bir gerçeği olarak merkezle ilişki içerisinde olan ayanların bu sözleşme ile gücünün kısmen zayıflatılması ve merkezi gücün denetimine girmesi ile modern devletin bir niteliği olan egemenlik alanına sahip olma gayesi oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu reform önemli bir reform olarak görülür zira egemenlik hakkı modern devlette parçalı bir özellik gösteremez. Dolayısıyla Mahmud II'nin bu reform adımı önemli görülür. Bernard Lewis, Rusya'da Deli Petro'nun yaptığı radikal reformların Osmanlı'daki karşılığının Mahmud II olduğunu söyler (Lewis, 2008, s. 144). Mahmud II'nin Egemenliği kurucu bir başka reformu ise bilindiği üzere Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıdır zira iktidarı parçalayan bir hareket tarzına sahip olan bu ordunun kaldırılmasıyla da iktidar gücü tek ve etkin bir duruma getirilmek istenir. Bunun yerine yen bir ordu (Asakir-i Mansure-i Muhammediyye) oluşturulmuş, bu ordunun ihtiyaçları için harp ve tıp okulu kurulmuş, rüşdiye mektepleri açılmış, Avrupa'ya askeri teknikleri ve becerileri öğrenmek amacıyla öğrenciler gönderilmiştir (Karal, 1988, s. 150-151). Yine bu dönemde modern devlet anlayışına uygun olarak nüfus sayımı, arazi ölçümünün yapılması, valilerin askeri yetkilerinin kaldırılarak yönetsel anlamda merkeze bağımlı hale getirilmeğe çalışılması önemli adımlar olmuştur (Öztuna, 1989, s. 99). Lewis'e göre bu reformlar ile askerlik niteliği taşıyan kişileri silahlı hale getirmek, halkı vergilendirmeyi sağlamak ve yeni ordunun asker ve para ihtiyacını karşılamak amaçlanmıştır (Lewis, 2008, s. 126). Öngörülen bu amaçlar modern devlet felsefesine uygun reformlar olarak dikkate değerdir. Mahmud II döneminde kurumsal kimliğin gerçekleştirilmesi amacıyla nazırlıkların oluşturulması ve her bir nazırlığın bilgi ve uzmanlığa sahip devlet kurumu haline getirilmesi yine modern devlet adına yapılmış reformlardır. Sadrazamlık "başvekâlete" dönüştürülmüş, mutlak vekillik sadrazamdan alınmıştır. Bu doğrultuda Sadaret Kethüdalığı Dâhiliye Nezaretine, Reisülküttaplık Hariciye Nezaretine, Darphane-i Amire ve Hazine-i Amire ise Maliye Nezareti olarak yeniden yapılandırılmış, hükümete yardımcı olmak, davalara bakmak ve raporlar hazırlamak ve sunmak gayesiyle Dar-ı Şuray-ı Askeri, Meclis-i Vâlây-ı Ahkam-ı Adliye, Dar-ı Şuray-ı Babıali adıyla meclisler oluşturulmuştur (Karal, 1988, s. 152-153). Özellikle Meclis-i Vâlâ Tanzimat-ı Hayriyye'nin müzakeresine Mübaşeret (başlama, başlangıç) etmek üzere kurulan reform meclisi niteliğindedir (Seyitdanlıoğlu, 1994, s. 36). Bu dönemde devlet görevlilerinin sınıfsal/görevsel ayrımı yapılarak Sivil görevliler (Kalemiyye sınıfı -ilerleyen yıllarda Mülkiyye sınıfı adını alır-), askeri görevliler (Seyfiyye sınıfı) ve hukuk ve din görevlileri (İlmiyye sınıfı) diye üç kümeye ayrılmış ve maaşlı memur haline getirilmiştir (Mantran, 2000,

s. 50). Dolayısıyla bu dönemin reformları, modern ve merkezîyetçi bir devletin inşası için yapılan reformların önemli bir aşamasını oluşturur. Vurgulamak gerekir ki merkezîyetçi yönetim anlayışı Fransa ve Prusya yönetim anlayışı örnek alınarak yapılmak istenmiştir.

Tanzimat dönemi, başlatılan reformların daha kapsamlı ve birçok yapıyı değişime tabi tutacak şekilde düşünüldüğü bir dönem olarak karşımıza çıkar. Özellikle 1839 Tanzimat Fermanı padişahın iradesini (irade-i seniye) ortaya koyan bir belge ve irade olarak devlet ile halk arasındaki ilişkileri modern devlet kimliği çerçevesine yakın bir yaklaşımla ele almış, birçok dini ve etnik unsurları bir araya getirerek bir bütünleştirme amacı öngörmüştür. Devletin ahali ile kurmak istediği bu yeni ilişki biçimi ile “tebaadan yurttaşlığa” doğru bir kimlik değişimi söz konusudur. Herkesin yasa önünde eşit sayılması, cezai işlemlerin şahsiliği ve yasallığı gibi hukuki güvenceler modern yurttaşlık kimliğinin oluşumu adına önemli hükümler olarak değerlendirilir. Halkın can, ırz ve namus güvenliğinin sağlanması, mülkiyet ilişkileri, vergi usullerinin düzenlenmesi, askerlik hizmetleri ile hukuksal ve mali güvenceler, bu fermanı modern devletin inşa edilmesi ve kapsamının genişletilmesi anlamında önemli hale getirir (Ubcini, 1998, s. 32). 1856 Islahat Fermanı ile Gayrimüslim cemaatlerin hukuki hakları güvence altına alınmış, dinsel toplulukların kendi ihtiyaçlarına uygun olarak yönetebilmeleri için cemaat meclislerinin kurulması, ibadet yeri ve okul açabilmeleri, din, vicdan ve ibadet özgürlüklerinin korunması, Hristiyanların da eyalet meclislerine, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye’ye, bütün okullara ve askeriyeye girebilmeleri, davalara karma mahkemelerde bakılması, yargılamaların açık olması, işkencenin kaldırılması, maliyede yeniliklere gidilmesi, vergide eşitlik, iltizamın kaldırılması, yabancı uyruklara tasarruf-u emlâk izni verilmesi, banka, ticaret ve tarım sermayesine olanak sağlanması gibi haklar verilerek Müslimlerle Gayrimüslimler arasında bir eşitlik kurulmak istenmiştir (Tanör, 1996, s. 72-73).

Modern zamanların devlet paradigması olan modern devlet biçimi bir zorunluluk olarak zamanın ruhuna göre Osmanlıyı da etkilemiştir. Bu bağlamda özellikle Avrupa ile yakın ilişki içerisinde olan bürokrat, aydın ve burjuvazi modern devleti inşa edici aktörler olarak karşımıza çıkar. Zira hem siyasal/kamusal alanın ve gündelik hayatın modernizasyonu hem de kapitalist üretim ve tüketim tarzlarının ülke içerisinde kurulmasının bir ihtiyaç olarak görülmesi bu aktörler açısından önemli görülmüştür. Hürriyet, adalet, eşitlik, rasyonalite ve verimlilik gibi kavramlar bu aktörler için önemli değerler olarak kabul edilmiştir (Hourani, 1997, s. 110). Bu yaklaşım tarzı aynı zamanda devlet-yurttaş ilişkilerini modernite içerisinde ele alan bir anlayışı yansıtmaktadır. Bu aktörler için modernite bir anlamda medeniyetle eş anlamlı görülerek modernitenin bütün değerlerinin, kurumsal kimliğinin, siyasal, ekonomik ve toplumsal yapı ve işleyişinin ve kültürel kodlarının Osmanlı bünyesine entegre edilmesinin sağlanması bir zorunluluktur. Anayasal monarşinin kabulü, parlamentonun varlığı ve siyasal katılım, mülkiyet güvencesi, eşit yurttaşlık gibi düzenlemeler bu minvalde atılmış adımlar olarak modern devlet kimliği içerisine yerleştirilir. Özellikle Genç Osmanlılar olarak bilinen Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi gibi isimler bu söylemleri yoğun bir şekilde dillendirerek bu süreçte önemli roller oynamış, meşrutî (anayasal) monarşiye ve parlamentolu yapıya geçişte liberal fikirleri ile katkı sunmuşlardır. İlk anayasa olan 1876 Kanun-i Esasi ve buna göre biçimlenen siyasal yapı ve işleyiş, ortaya koyulan fikirlerin, çabaların ürünü olarak siyasal sistem içerisinde varlık kazanmıştır. Meşrutî monarşi, eski ile yeni yapıların çatışma ve uzlaşma hattının hukuksal zeminini oluşturur. Osmanlı/Türk modernleşme tarihi, bir çatışma alanı olarak her adımında geleneksel düşünce ve yapılar ile bir çatışma ve gerilim bir o kadar da çelişki yaratmıştır. Farklı sınıfsal yapıları yasal bir zemine taşıyan meşrutîyet, yöneten-yönetilen ilişkilerini, siyasal sistemi, bürokrasiyi, sosyo-ekonomik yapıyı dönüştüren bir etki alanına sahip olurken, geleneksel yapı içerisinde yaşam alanı bulan aktörler ile

moderniteyi savunan aktörler arasında bir çatışma halini daha görünür kılmıştır (Kandeğer, 2016, s. 51). Bu çatışma hali Osmanlı-Türk siyasal tarihinde varlığını ve yoğunluğunu oldukça uzun süre devam ettirmektedir.

Tanzimat reformlarının devlet eksenli en önemli amacının merkeziyetçiliği inşa etmek olması dolayısıyla eğitim, ulaşım, iletişim gibi araçların modern devletin egemenliğini tesis edici bir biçimde modernize edilmesi ve yaygınlaştırılması, reform sürecinin bir parçası olarak harekete geçirilir. Merkez ile taşra arasında kurulmak istenen sıkı ilişki biçimi ancak modern devletin araçlarının inşası ile mümkündür. Bu araçların en önemlilerinden birisi de kuşkusuz eğitimidir. Bu dönemde rüşdiye sayısı 1879-1908 yılları arasında 277'den 619'a, idadi mekteplerinin sayısı 1876-1908 yılları arasında 6'dan 109'a yükselmiştir (Fındley, 2011, s. 153). Açılan eğitim kurumları okur-yazar oranını artırabileceği, devlet dairelerine ihtiyaç görülen insan kaynağını yetiştirebileceği gibi çevrenin/periferinin merkeze bağlanmasında dolayısıyla egemenliğin ve otoritenin merkez adına kurulmasında da önemli bir işleve sahipti. Belirtilen amaçlarla modern okulların açılması, karma eğitim sistemine geçiş, demiryolu ağının genişletilmesi, posta ve telgraf hizmetleri altyapısının kurulması ve yaygınlaştırılması bu amaçlar ekseninde gerçekleştirilmeğe çalışılır. Bu adımlar aynı zamanda taşrayla daha sağlıklı ve etkin bir irtibat ve denetimin sağlanması adına atılan adımlardır (Zürcher, 1995, 117-118). Bu tür reformların en yoğun yapıldığı dönem kuşkusuz Abdulhamid II dönemidir. Bu dönem modern devletin taşıyıcı unsurlarının etkin ve yoğun bir biçimde inşa edildiği ve kullanıldığı bir dönem olması açısından önemlidir ve devlet kapasitesi bu dönemde oldukça geniş bir alanda kendini gösterir.

Bunlarla birlikte modern devletin mütemmim cüzi olan modern kentlerin oluşturulması amaçlanmış, bu minvalde modern yönetim yapıları, okullar, kışlalar, tren istasyonları, çarşılar, saat kuleleri vb. inşa edilmiştir. Ortaya koyulan bu amaçlarının gerçekleştirilmesi yalnızca merkezi yönetim tarafından üstlenilmemiş, yerel meclisler eliyle de kentlerin imarı, modernize edilmesi ve kalkınması sağlanmak istenmiştir. Meclislerde temsilci olan taşralı esnaf, eşraf ve tüccarlar amaçların gerçekleştirilmesi için merkezi yönetim tarafından yakın bir ilişki içerisinde değerlendirilmiştir. Taşrayla yakın bir ilişki kuran bir düzenleme olarak 1864 Vilayet Nizamnamesi ile merkezi yönetimle daha yakın ve sıkı ilişkiler çerçevesinde kendi yerel ihtiyaçlarını kendisinin karşıladığı bir yönetim anlayışı hayata geçirilmeğe çalışılır. Nizamname, vilayetlerde meclis-i umumi-i vilayet ve vilayet idare meclisi, livalarda liva idare meclisi ve kazalarda kaza idare meclislerinin kurulmasını öngörmektedir. Valinin başkanlığında oluşturulan meclis-i umumi-i vilayet, sancaklardan seçilmiş üyelerden oluşmakta bu üyeler seçildikleri sancağı temsil etmekteydi. Her sancak ise iki Müslim iki Gayrimüslim dört kişi ile meclislerde temsilci bulundurabilmekteydi. Bu meclislerde özellikle alt yapı sorunları, vergilerin ahali üzerindeki ağır yükü gibi mali ve kenti ilgilendiren konular görüşülmekteydi. Vilayet idare meclisi yine valinin başkanlığında atanmış devlet görevlilerinin yanında seçilmiş iki Müslim iki Gayrimüslim üyeden teşekkül etmekteydi. Meclisin görevleri mülki, mali, ticari ve zirai konulardı. Hukuki konular meclisin görev alanının dışında tutulmuştur (Önen, Reyhan, 2011, s.165-168). 186 Nizamnamesi ve devamı niteliğinde olan 1867 ve 1871 Nizamnameleri ile devletin taşrada otorite kurucu, dönüştürücü ve yeniden üretici rolüne varlık kazandırmasıyla modern devlet bağlamında önemli bir işlevsellik söz konusu olmuştur. Merkezi yönetimi taşraya taşıyıcı unsur olarak düzenlenmeye çalışılan güçlü mülki amirlik yapısı ve bu amirlerin gözetim ve kontrolünde işlevselleştirilen meclisler ile yerel aktörlerin yönetime katılımı ve taşranın merkeze taşınması gerçekleştirilmek istenmektedir (Kandeğer, 2016, s. 65). Yerel meclisler özellikle imar meclisleri imar işlerinde önemli işlevlere sahip olarak yol, köprü, içme suyu gibi işlerde merkez adına önemli görevler üstlenmiş, bu hizmetlerin maliyetinin vergi ve vakıf

gelirlerinden karşılanması kararlaştırılmıştır (Çadircı, 2007, s.202-206). Yerel konularda kararlar alabilme ve uygulayabilme imkânından yoksunluk yerel meclislerin etkinliği oldukça zayıflatıcı bir durum yaratmıştır. Belirtmek gerekir ki, devlet içerisindeki yapısal sorunlar amaçların gerçekleşmesini akamete uğratan ve reformların başarısını etkileyen önemli nedenlerden biridir. Yerel ile kurulmak istenen yakın ve etkin ilişki biçimi istenen sonucu tam anlamıyla sağlamaktan uzak olmuş olsa da, modern devletin taşıyıcı unsurlarını kurması açısından dikkate değerdir.

Modern devlet kimliğinin en önemli unsuru olan kentlerin modernizasyonu için önemli bir düzenleme de İstanbul için 1877 Dersaadet Belediye Kanunu ve diğer vilayetler için 1877 Vilayetler Belediye Kanunu'dur. Bilindiği üzere Osmanlı'da ilk modern belediye örgütü yönetim merkezi olan İstanbul'da Şehremaneti adıyla 13 Haziran 1854 yılında kurulduğunda modern kent hizmetlerinin yerine getirilmesi amaçlanmıştır. Şehremaneti, zorunlu ihtiyaç maddelerinin teminini kolaylaştırmak ve gözetmek, fiyatları belirlemek ve kontrolünü sağlamak, şehrin temizliğini yapmak, çarşı ve pazarın, ölçü ve tartıların denetim ve kontrolünü yapmak gibi görevlerle sorumlu tutulmuştu. Şehremanetin yönetiminden şehremini sorumlu olurken şehir meclisi, şehir ile ilgili kararların alınıp yürütülmesinde şehremini ile birlikte sorumluluk yüklenmişti. Şehir meclisi, şehremini ve iki yardımcısı ile İstanbul'da yaşayan her sınıf Osmanlı tebaadan ve ileri gelen esnaf temsilcilerinden oluşacak ve merkez tarafından atanacaktı. Şehremaneti Bab'ı'nın bir şubesi olarak kurulmuştu. Şehremaneti kendiliğinden karar alıp uygulama yetkisine sahip değildi. Vergi koymak ve toplamak için Maliye Nezareti'ne, kaldırım yapım ve onarımı için Umur-u Nafia Nezaretine, güvenlik işleri için Zaptiye Müşiriyeti'ne, esnafın teftişi ve fiyatların kontrolü için Ticaret Nezaretine başvuracak ve hizmet icra edebilecekti. Dolayısıyla şehir yönetimi, merkez adına beledi hizmetlere ilişkin sorumluluklar ve görevler üstlenen bir birim olarak öngörülmüştü (Ortaylı, 2000, s. 121-122). Bu düzenlemelerden anlaşıldığı kadarıyla modern devletin inşa sürecinin önemli bir parçası olarak modern kent yapılarının vücuda getirilmesi bu yaklaşımın bir parçasını teşkil etmektedir. Dönemin devlet felsefesi modernitenin kurucu araçlarını siyasal/toplumsal alanda inşa etmek isterken aynı zamanda modern kurumsal yapılarla da kalıcı ve sürekli kılmayı amaçlamıştır.

Meşrutiyetten Erken Cumhuriyete Modern Devleti Kurucu/Taşıyıcı Unsurlar

Tanzimat reformlarının felsefesi, aktörleri ve yöntemleri meşrutiyet döneminde de varlığını devam ettirir. Zira temel düşünce modern bir devlet ve toplum kimliğini kalıcı bir biçimde inşa etmek ve sürdürmektir. Bu amaca giden yolda yine siyasetçilere, sivil/asker bürokratlara, aydınlara ve toplumsal aktörlere önemli görevler düşmektedir. Özellikle İttihatçı kadro bu değişim ve dönüşüm sürecinin önemli aktörleri olarak modern bir devlet ve toplum yapısına giden süreçte söz sahibi pozisyonundadır. Bu bağlamda liberallerin önde gelen bir temsilcisi olan Prens Sabahattin'in adem-i merkeziyetçi fikirlerine karşılık İttihatçılar merkeziyetçi bir yaklaşımı benimseyerek devlet eksenli bir modernleşmenin tarafında yer alırlar. İttihatçılar için güçlü bir merkeziyetçilik güçlü bir devlet için zorunluluktur. Adem-i merkeziyet ise ayrışmayı ve parçalanmayı getireceğinden kabul edilmemesi gerek bir yaklaşım olarak değerlendirilir.

İttihatçı ve devletçi olan Hüseyin Cahit Yalçın ve liberal olan Prens Sabahattin bu minvalde meseleyi tartışma konusu haline getirirler. Hüseyin Cahit Yalçın, adem-i merkeziyet düşüncesinin ülkeyi bölünmeye götüreceğini ve farklı unsurların özerkleşeceğini, adem-i merkeziyet düşüncesinin birliği ve bütünlüğü bozacağını ifade ederken (Önen, Reyhan, 2011, s. 296-297), Prens Sabahattin ise adem-i merkeziyetin idari bir muhtariyet olmadığını, vilayetlerin idare usulünün idari adem-i merkeziyet ya da tevsi-i mezuniyet olacağını

dolayısıyla adem-i merkeziyetin Kanun-i Esasi'de belirtilen tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezaif'ten başka bir şey olmadığını belirtir. Sabahattin'e göre tevsi-i mezuniyet idari adem-i merkeziyet'in ismi değil tarifidir (Prens Sabahattin, 1999, s. 39-40). Bu tartışmalar hem dönemin devlet felsefesini yansıtmaları hem de sonraki dönemlerde de varlığını ve tartışma alanını sürdürmesi noktasında önemlidir. Bu mesele Cumhuriyet döneminde de yoğun bir biçimde tartışılacak ve farklı anlamlar yüklenecektir. Dönemin siyasi ve bürokratik seçkinleri tarafından benimsenen merkeziyetçilik modern devleti kurucu bir yaklaşım olarak benimsenirken, merkez yerel ilişkileri bu ekseninde kurulmaktadır. Yerel birimlere bir dizi yetkiler ve sorumluluklar merkeziyetçi anlayışa uygun olarak ve Kanun-i Esasi de belirtilen tevsi-i mezuniyet ve tefriki vezaif hükümleri çerçevesinde düzenlenir. Tanzimat döneminde yerel için öngörülen yetki ve sorumluluklar bu dönemde de kendisini gösterir. 1913 yılında yürürlüğe giren İdare-i Umummiyye-i Vilâyât Kanun-ı Muvakkatı ile merkez-yerel ilişkileri merkeziyetçilik anlayışına uygun olarak düzenlenir. Vilayet livalara livalar kazalara, kazalar nahiyelere ve nahiyelerde karyelere ayrılarak hizmetlerin merkeziyetçilik ekseninde ve anayasal hükümler çerçevesinde yerinde görülmesi öngörülmektedir (Reyhan, 2000, s. 132). Bu bağlamda vilayetin umumi işleri merkez adına vali ve vilayet idare kurulları tarafından yerine getirilirken, hususi işler İdare-i Hususiyeye-i Vilâyât yani Vilayet Özel İdaresi tarafından yerine getirilmektedir. Bu kanunun özelliği modernleşme ve kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesinde hem merkezin taşra unsurları ve yerel unsurlar ile modern yapıları kurma adına birliktelik içinde öngörülmekte hem de kalkınmanın sağlanmasında etkin bir role sokulmak istenmektedir. 1913 düzenlemesiyle merkezi yönetim bir taraftan vilayet umumi meclislerine verdiği yetkilerle yerel hizmetlerin yerine getirilmesini, modernleşme ve kalkınmanın gerçekleşmesini amaçlarken, öte taraftan taşrada valiler aracılığıyla merkez-yerel ilişkilerini düzenleyerek mahalli yapılar üzerinde icrai bir rol üstlenen, denetim ve denge kuran, sosyo-ekonomik yapının yeniden inşası için valiler üzerinden geniş bir müdahale alanı da açan bir yaklaşım sergilemektedir (Kandeğer, 2016, s. 124-125).

Tanzimat reformlarıyla başlayan kapsamlı modernleşme hareketi Meşrutiyet döneminde devam ederken modern devlet için önemli bir kuşatıcı unsur olan milli kimlik yaratma düşüncesi bu dönemde ciddi bir politika konusu haline alır zira milli kimlik modern devletin için taşıyıcı araçlardan birisidir. Dolayısıyla İttihatçılar için de milli kimliğin alt bileşenleri olarak milli ekonomi, milli burjuvazi, milli eğitim, milli kültür gibi ülküler gerçekleştirilmesi zorunlu ve gerekli olan kimliklerdir. Özellikle iktisadi faaliyetlerin gayrimüslim ahali tarafından ağırlıklı olarak yürütülmesi karşısında ittihatçılar Müslüman-Türk girişimci yaratarak bu girişimcilerin ticaret, bankacılık ve sanayi faaliyetlerinin içinde olmasını istemekteydi (Toprak, 2012, s. 99-100). Bu bir anlamda adı konulmamış modern bir ulus devlet felsefesine benzer bir politikanın tezahürüdür. Zira Tanzimatla başlayan modern devleti kurma sürecinde, milli kimlik yaratma düşüncesinden ziyade farklı unsurları bir araya getirme, bütünleştirme ve uyumlaştırma politikası söz konusu olmuştur. İttihatçılar özellikle Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nın sonuçlarıyla birlikte yoğun bir biçimde milli kimlik yaratma politikası yürütmeye başlar. Dolayısıyla Müslüman-Türk milli kimliği etrafında modern bir ulus devlet inşası söz konusudur. Erken Cumhuriyet dönemi modern ulus devleti kurucu araçlarının etkin ve sıkı yürütüldüğü dönem olarak karşımıza çıkar. Milli mücadele dönemi milli kimliğin yaratılması için önemli bir zemin sağlarken, sonrasında bu kimliğin yerleşmesinde ciddi bir menzile kazanır.

Modern devletin Osmanlı-Türk deneyimine baktığımızda özellikle siyaset, bürokrat ve aydın öncülüğünde bir reform hareketi söz konusudur. Bu gerçeklik Tanzimatla başlayıp Meşrutiyetle devam eden ve en radikal halini Erken Cumhuriyet döneminde gösteren bir gerçekliktir. Oysaki Batı Avrupa deneyimi toplumsal aktörlerin talep ve istekleri, ihtiyaçları

ile devletin taleplerinin ve ihtiyaçlarının kesiştiği noktada gerçekleşmiştir. Osmanlı-Türk modernleşme tarihi irdelendiğinde toplumsal aktörlerin bu süreçte aldıkları rol oldukça sınırlıdır. II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte kamusal alanda kendini gösteren toplumsal aktörler bir kitle siyasetini ortaya koymuş fakat 1913 sonrasında ittihatçıların tek başına iktidara sahip olmasıyla birlikte bu kazanımlar yavaş yavaş sönümlenmiş ve yukarıdan aşağıya iktidar tekelinde bir modernleşme süreci devam etmiştir.

Milli mücadele ise toplumsal aktörlerin sürece dâhil olduğu ve memleket meseleleri hakkında cesur bir söylem içinde oldukları bir anlamda halk hareketi söz konusudur (Karpat, 2017, s. 19). Toplumsal aktörlerin memleket meseleleri hakkında etkin katılımına zemin hazırlayan milli mücadele döneminde mecliste bu söylemlerin ve etkin katılımın en önemli mecrası haline gelir. 1920-1923 I.Mecliste bulunan mebuslar farklı toplum kesimlerinin temsilcisi olarak siyasal ve toplumsal ihtiyaçları karşılayacak düşünce ve tutum içerisinde olmuş, talep ve ihtiyaçlara uygun olarak 1921 Anayasası'nı kabul etmişlerdir. Bu anayasa özellikle milli egemenlik ve halkçılık düşüncesine göre oluşturulan bir anayasa olarak hizmetlerin en yakın yönetim birimi tarafından yerine getirilmesi prensibini savunur. Dolayısıyla adem-i merkezîyetçi bir yaklaşım sergiler. Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğuna hükmederek aslında yeni bir siyasal rejim kurulduğunu üstü kapalı bir biçimde ortaya koyar. Yasama ve yürütme gücünün meclis tarafından yürütüleceği belirtilerek egemenliği kullanan tek gücün meclis olduğu ifade edilir (Cerideyi Resmîye, 7 Şubat 1337, No.1) Bu anayasada vilayetlere yerel hizmet alanlarını ilgilendiren konularda muhtariyet tanınması, milli egemenlik ve halkçılık düşüncesinin oldukça değerli ve kabul gördüğünü gösterir. Bu anayasa ile modern bir devletin genel hatları da böylece çizilmiş olmaktadır.

Erken Cumhuriyet döneminde özellikle 1923 sonrasında modern devletin kalıcı ve sağlıklı işlemesi adına radikal reform yaklaşımının sergilendiği bir dönem söz konusu edilir. Her ne kadar Cumhuriyet kurucuları milli egemenlik ve halkçılık söylemlerini oldukça yoğun kullanmış olsalar da, reformların hayata geçirilmesinde toplumsal aktörlerin birçoğunu bu denklemin dışında bırakarak Tanzimatçıların ve İttihatçıların yukarıdan aşağıya doğru bir modernleşme yöntemini benimsediklerini söylemek mümkündür. Modern ulus devletin toplumsal yapı üzerindeki örgütleyici ve harekete geçirici işlevini özellikle 1923 sonrasında pek dikkate almayan Kemalist politikalar, toplumsal çevrenin siyasal merkeze bağlılığını ulusal kimlik sembelleri yaratarak oluşturmaya çalışmıştır (Ahıska, 2006, s. 15).

Cumhuriyet kurucuları bu doğrultuda devlet merkezli, aydınlanmacı ve pozitivist bir felsefe ve tepeden aşağıya bir yöntemle toplumsal alanı dönüştürücü bir yaklaşım sergilerler. Onlara göre modern bir devlet ve toplum yaratmak ancak bu düşünce, yöntem ve yaklaşımla mümkündür. Bu dönem bir yandan Osmanlıdan Cumhuriyete tevarüs eden yapı, kurum ve davranış kalıplarını modernize etmek, öte yandan devletin egemenlik alanını, kapasitesini ve taşıyıcı unsurlarını oldukça genişletmek amacını taşır. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde olduğu gibi Erken Cumhuriyet döneminde de merkezîyetçilik anlayışı modern yapıları kurmak düşüncesinin en önemli yönetim yaklaşımıdır. Şayet toplumsal aktörleri sürece fazla dâhil etmemek gibi bir yaklaşım söz konusuysa o halde devlet eliyle kapsamlı bir modernleşme en uygun yöntem olarak merkezîyetçilik yaklaşımıyla yürütülmelidir. Dolayısıyla 1923 Cumhuriyetin ilanı ile birlikte kapsamlı ve bir o kadar radikal reformlarla modern devlet ve toplum kimliği yaratılmaya çalışılır. Erken Cumhuriyet döneminde kurtulan devlet yeni kimliğiyle varlığını sürdürebilmenin imkân ve koşullarını modernite içinden sağlarken, devlet nasıl korunabilir'e sorusuna dönüşen itki (Coşar, 1999, s. 4), gerçekleştirecek ve sürdürecektir sıkı bir merkezîyetçi yaklaşımla ve bununla şekillenecek siyasal/toplumsal bir kuruluşun zeminini sağlamlaştırmakta görür. Erken Cumhuriyet döneminde, modernlik alanını ve kalkınma zeminini genişletecek yönetim anlayışının ne

olacağına dair tartışmalar merkezîyetçilik üzerinden öngörülmektedir. Merkezîyetçilik bir yandan modern devleti kapsamlı ve kalıcı kılabilecek, öte yandan modernleşme projesinde devlet aklını toplumsal alanda sistematik olarak daha etkin hale getirebilecektir.

Modern devleti inşa sürecinde en önemli kırılma noktası 1922 saltanatın ve 1924 halifeliğin kaldırılması olayıdır. Kuşkusuz yapılan bu değişiklikler ve 1923 Cumhuriyetin ilanı, modern bir devlet ve toplum yaratma düşüncesini ete kemiğe büründüren düzenlemelerdir. 1923 ve sonrası dönem, bağımsızlık mücadelesiyle rüştünü ispatlamış, uluslararası alanda kendini kabul ettirmiş ve cumhuriyet kurucularının devleti ve toplumsal kuruluşu modernleşme ülküsüyle dönüştürme imkânının elde edildiği bir zaman dilimine karşılık gelir (Kandeger, 2016, s. 177). Modernitenin laik/seküler bir yaşam biçimini zorlaması Cumhuriyet kurucuları için Osmanlı'dan kalan geleneksel yapıların ve değerlerin modernite içinde eritilmesi düşüncesini radikal bir tutuma taşımıştır. Dolayısıyla eğitimde birliğin sağlanması adına 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu, tekke ve zaviyelerin kapatılması, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulması, harf devrimi ve kılık-kıyafet değişiklikleri, ölçü, saat, takvim gibi gündelik yaşam alanlarını etkileyen önemli sembollerin değiştirilmesi ve özellikle medeni kanun, modern devlet ve toplum yaratma düşüncesini radikal bir biçimde ortaya koyan reformlardır (Karpas, 2017, s. 27-28). Dolayısıyla sembolik olmanın ötesinde yaşam alanlarını ciddi anlamda etkileyen bu değişiklikler, modernliği kurucu ve kapsayıcı etkilerinden dolayı önemli semboller ve imgeler olarak düşünülmüştür. 1928 yılında din ibaresinin anayasadan çıkarılmasıyla laiklik, moderniteyi kurucu bir ilke olarak Cumhuriyet tarihi boyunca önemli bir ilke olarak yerine almaya başlar. Modern ulus devlet kurulurken aynı zamanda nüfus mübadeleleri milli kimlik yaratma politikalarının bir parçası olarak değerlendirilir. Nüfus mübadelesi kimlik algılamalarının yeniden kurgulanmasına ve "mübadil, "mülteci", "yerli", "yerel" gibi yeni sosyal kategorilerin oluşmasına katkıda bulunur (Işık, 2016, s. 90-91). Dolayısıyla 1923 nüfus mübadelesi ile ülkeye gelen göçmenler üzerinde milli kimlik yaratma politikası kalıcı ve sürdürülebilir bir durum ortaya çıkarmıştır. Modern devlet için nüfus, başıboş kitlelerden ziyade üzerinde geleceğe dair projeksiyonların yapıldığı bir sosyal beden olarak düşünülür (Özekmekçi, 2012, s. 84). Cumhuriyet kurucuları Bu yaklaşımı da denklemin içinde düşünerek toplumsal yapı ve işleyişi kapsamlı bir biçimde değişim ve dönüşüme tabi tutarak modern devleti daha sistematik ve kalıcı bir hale getirmeğe çalışırlar. Modern devletin içinde milli kimliği yaratmak adına Ziya Gökalp'in tesanüd düşüncesi de kurucu felsefede önemli bir referans noktasıdır. Müslüman-Türk kimliğinin oluşumunda ve canlı tutulmasında milli bir toplumsal ahlak fikri, ekonomik, dinsel ve kültürel bir payda sağlayarak bütüncül bir toplumsal kimlik tahayyülüne göre biçimlenir (Gökalp, 1950, s. 66-67). Bu yaklaşım aynı zamanda kooperatist düşünceyi de kapsayan bir yaklaşımdır. Ortaya konulan fikirler ve yaklaşımlar bağlamında bir perspektif ortaya koymak gerekirse, tarihsel süreç içerisinde Geç Osmanlıdan Erken Cumhuriyete modern devletin inşa edilmesi, kalıcı hale getirilmesi ve sürdürülebilir kılınması adına yapılan reformlar devleti merkeze alan, siyasetçi, bürokrat ve aydın kişilerce pozitivist, laik, yukarıdan aşağıya ve radikalizm içinde biçimlenen reformlar olarak Batı Avrupa modern devlet dinamiklerinden farklı dinamiklerle yapılmaya çalışılmıştır. Osmanlı-Türk modern devlet deneyimi bu açıdan toplumsal aktörlerin yoğun katılımından ziyade "Avrupa referansı"yla kendi gerçekliklerini, dünya tasavvurlarını ve değerlerini devlet ve toplum hayatında gerçekleştirmeğe çalışan bir anlamda toplum mühendisliği taraftarlarınca gerçekleştirilen bir deneyim gibi görünmektedir.

SONUÇ

Devletin ihtiyaçlarına bir karşılık olarak düşünölen modern devleti inşa etme fikri zamanla birçok alanda modern yapı, kurum, değeri ve ilişki biçiminin tesis edilmesine dönüşmüştür. İlk olarak ordunun modernizasyonu ile başlayan yenileşme hareketi zamanla kapsamlı bir devlet ve toplum hayatının modernleştirilmesi fikrini beslemiştir. Devletin yapı ve kurumlarından ekonomik ve hukuksal alana sosyo-kültürel alandan kentlere kadar modern yapılar kurmak, modern devlet bağlamında ve dinamikleriyle inşa edilmeğe çalışılır. Bu doğrultuda Tanzimat önemli bir inşacı dönem olarak değerlendirilir. Merkezileşmiş siyasi otorite ve bürokratik idare, şiddet tekeli, sistemli vergileme tekniğı, mülkiyetin parçalı niteliğı ve yurttaşlık kimliğı gibi modern devletin unsurlarının devlet paradigmasına yerleştirilmeye çalışıldığı bir süreci kapsayan ondokuzuncu ve yirminci yüzyıl, Osmanlı-Türk modern devletin kuruluşunu ve sürekliliğini sağlaması açısından önemli olmuştur. Egemenlik ve otoriteyi kurucu araçların kullanımı, rasyonel-ussal bürokratik yapının kurulmaya başlaması, devlet-yurttaş ilişkilerinin hukuksal zeminin çizilmesi, nüfus sayımı, arazi ölçümü, mülkiyet ilişkilerindeki değışim, eğitim, sağlık, modern kentlerin kurulmaya çalışılması, ulaşım ve haberleşme ağıının ve teknik alt yapının genişlemesi ve iyileştirilmesi gibi birçok devlet ve toplum hayatını ilgilendiren alanlar modernize edilmeye çalışılmıştır. Bu reformlar bir anlamda modern devleti ve toplumu kurucu reformlar olarak dikkate değerdir. İmparatorluğun farklı unsurlarını bir arada tutabilecek en önemli düşünce güçlü bir merkezîyetçi devlet yapısı kurma fikri olmuştur. Bu yaklaşım, modern devletin belirleyici özelliğı olarak, merkezkaç güçlerin egemenlik ve otorite altına alınmasına imkân verecek bir yaklaşım olarak benimsenmiştir. Kontrol ve denetim sağlayıcı bir etkiye sahip olan merkezîyetçilik aynı zamanda çevreyi merkeze bağlama ve toplumsal alanı biçimlendirme politikalarının taşıyıcısı unsuru olmuştur. Çıkarılan nizamnameler bir yandan çevreyi merkeze bağlarken öte yandan modern kentleri kurucu bir içeriğe sahip olmuştur. Meclisler eliyle merkez-taşra arasında sıkı bir bağ kurulmak ve taşrayı kaldırmak söz konusudur.

Tanzimatın reformlarıyla birlikte modern devlet yapısını sürdürmeyi politikalarının merkezine alan Meşrutiyetin siyasal aktörleri, 1876 Kanun-i Esasi’de kabul edilen “tevsî mezuniyet” ve “tefrîki vezâif” ilkesine göre merkez-yerel ilişkilerini ve buna uygun yönetim yapısını devam ettirmeğe çalışmıştır. Merkez otorite bu dönemde merkezin gücünü, kapasitesini yerelde genişletmeğe çabalarken, aynı zamanda yerel dinamikleri meclisler aracılığıyla harekete geçirmek istemiştir. Ortaya konulan bu perspektif hem merkezin yerelde kapasitesini genişleten hem de yerel dinamikleri işin içine dâhil ederek kamusal/yerel hizmetleri mülki amirler ve yerel meclisler aracılığıyla gerçekleştirmeğe çalışan bir yaklaşım sergilemiştir. Merkezi güçlendirici yönetsel birçok düzenlemeyle taşra/çevre merkezi yönetime bağlanmak istenmiştir. Taşrayı merkezi yönetime bağlamayı öngören 1864 Vilayet Nizamnamesi ile ölçeğı daraltılmış bir vilayet yapısı ve taşra düzeni kurarak merkez tarafından yönetilebilir bir taşra inşa edilmeğe çalışılmıştır. Taşrayı ilgilendiren düzenlemelerin bir sonucu olarak mahalli meclisler ile bir taraftan mahalli nitelikli sorunların görüşülmesi ve merkezle bağının kurulması sağlanmış, diğeri taraftan mülki amirler aracılığıyla siyasal merkezin politikaları yürütölmeye çalışılmıştır. Meşrutiyet dönemiyle birlikte siyasal sistem Tanzimat’ın ruhuna uygun olarak inşa edilir. Özellikle Modern sayılabilecek bir anayasa, meşrutî monarşi’ye dayalı bir siyasal sistem, parlamentolu bir politik düzen modern devletin inşa sürecini ileriye taşıyan reformlar olmuştur. Bu dönemde merkez-yerel ilişkileri merkezîyetçi bir anlayışın devamı olarak sürdürölürken milli kimlik inşası da ciddi bir refleks gösterir. Ekonomi, eğitim, kültür gibi alanlar özellikle millileştirme politikasının nesnelere olarak düşünölmüştür.

Erken cumhuriyet dönemi, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde modern devlet araçlarını, yapı ve kurumlarını miras alırken aynı zamanda radikal reformlar yaparak modern

devlet ve toplum yapısını kalıcı ve sürekli hale getirmeğe çalışır. 1920-23 I. Meclisi'nin kabul ettiği özgürlükçü anayasa ve ademi merkezîyetçi yaklaşım, milli egemenlik ve halkçılık düşüncesi dikkate değerdir. 1923 sonrası Cumhuriyet kurucuları için milli egemenlik ve halkçılık düşüncesi benimsenmiş olsa da söylemin ötesine geçememiştir. Cumhuriyet kurucuları modern devleti kalıcı ve sürekli hale getirmek adına daha radikal bir yaklaşım sergileyerek birçok alanda sistemli ve kapsamlı reformlar yapmışlardır. Rejim değişikliği ile birlikte merkezîyetçi/tepeden inmece bir yönetim yaklaşımı ve aydınlanmacı/pozitivist bir felsefe ekseninde modern ve laik bir devlet ve toplum kurma adına kapsamlı bir değişim ve dönüşüm söz konusu olmuştur. Eğitimden hukuksal yapıya, dinsel yapı/kurum ve sembollerinden gündelik yaşam pratiklerine kadar birçok alanda modern ve laik yapı/kurum, değer ve semboller modern devlet bağlamında merkezîyetçi bir anlayışla inşa edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla Erken Cumhuriyet dönemi modern devletin inşa sürecini daha radikal, kapsamlı, sistematik, kalıcı ve bir anlamda süreklilik sağlayacak bir yaklaşımla tasarladığından dolayı modern devlet adına önemli bir kimlik üretmiştir.

KAYNAKÇA

Ahıska, Meltem (2006). "Türkiye'de "Çevresiz Merkez" ve Garbiyatçılık", Toplum ve Bilim, İstanbul, Birikim Yay., ss. 11-29.

Cerideyi Resmîye, Teşkilatı Esasiye Kanunu, 7 Şubat 1337, No.1.

Coşar, Simten (1999). "Türk Modernleşmesi: 'Aklileşme', 'Patoloji', Tıkanma", Doğu Batı, Yıl 2, Sayı 8, s. 60. ss. 59-71.

Çadırcı, Musa (2007). Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi, Ankara, İmge Kitabevi.

Findley, Carter V. (2011). Modern Türkiye Tarihi: İslam Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007, (Çev. Güneş Ayas), İstanbul, Timaş Yay.

Hourani, Albert (1997). "Osmanlı İslahatı ve Seçkinlerin Politikaları", İslam Dünyası ve Batılılaşma: Değişim ve Sorunlar, İstanbul, Yöneliş Yay., ss. 87-123.

Işık, Pınar (2016). "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi: Erken Cumhuriyet Döneminde Modern Devlet Pratikleri ve Dönüşen Kimlikler", Studies of The Ottoman Domain, Cilt 6, Sayı 10, ss. 84-120.

Kandeger, Barış (2016). Reform Söylemleri Üzerinden Devleti Okumak "İkinci Meşrutiyetten Günümüze", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Karal, Enver Ziya (1988). Osmanlı Tarihi (Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri 1789-1856), V. Cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay.

Lewis, Bernard (2008). Modern Türkiye'nin Doğuşu, (Çev. Boğaç Babür Turna), Ankara, Arkadaş Yay.

Mantrant, Robert (2000). Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II: XIX. Yüzyılın Başlarından Yıkılışa, (Çev. Server Tanilli), İstanbul, Adam Yay.

Ortaylı, İlber (2000). Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay.

Ortaylı, İlber (2004). İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul, İletişim Yay.

Önen, Nizam, Reyhan, Cenk (2011). Mülkten Ülkeye: Türkiye’de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929), İstanbul, İletişim Yay.

Özekmekçi, İnanç (2012). “Modern Devlet ve Tıp: II. Abdülhamit Döneminde Frengi ile Mücadele”, Kadın Araştırmaları Dergisi, Sayı 10, ss. 83-101.

Öztuna, Yılmaz (1989). II. Mahmud, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay.

Reyhan, Cenk (2000). “1913 Tarihli Vilâyat Genel İdaresi Geçici Kanunu”, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt 9, Sayı 1, ss. 129-154.

Sabahattin, Prens (1999). Görüşlerim, (Haz. Ahmet Zeki İzgör), İstanbul, Buruc Yay.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet (1994). Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868), Ankara, Türk tarih Kurumu Yay.

Tanör, Bülent (1996). Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980), İstanbul, AFA Yay.

Toprak, Zafer (2012). Türkiye’de Milli İktisat 1908-1918, Doğan Kitap, İstanbul.

Ubicini, H. A. (1998). Osmanlıda Modernleşme Sancısı, (Çev. Cemal Aydın), İstanbul, Timaş Yay.

Weber, Max (1995). Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı, (Çev. Özer Ozankaya), Ankara, İmge Kitapevi.

Zürcher, Erik Jan (1995). Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, İstanbul, İletişim Yay.